Swietłana Mulina, *Migranci wbrew swej woli. Adaptacja zesłanych
powstańców styczniowych na Syberii Zachodniej*,

przeł. Marta Głuszkowska, Michał Głuszkowski,

Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2017, ss. 243

DOI: 10.19195/1429-4168.23.14

Autorka monografii jest doktorem nauk historycznych, docentem Omskiego Uniwersytetu Państwowego im. Fiodora M. Dostojewskiego. Jej zainteresowania badawcze oscylują wokół problematyki historii zesłań politycznych na Syberię oraz stosunków polsko-rosyjskich od XVIII do początku XX wieku. Znalazły one odzwierciedlenie w omawianej monografii. Praca Swietłany Muliny jest wyjątkowa, ponieważ została oparta na wysoce reprezentatywnej ilości materiałów źródłowych na temat adaptacji powstańców styczniowych zesłanych na Syberię Zachodnią. Monografia została napisana na podstawie obronionej w 2005 roku rozprawy doktorskiej, jednakże autorka dokonała licznych uzupełnień w zakresie materiału dokumentalnego. Na pochwałę zasługuje przeprowadzenie przez badaczkę analizy wszystkich zgromadzonych danych osobowych, a nie ograniczenie się tylko do wybranych dokumentów. Dzięki rozmowom z prof. Wiktoria Śliwowską z Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk autorka przygotowała bazę danych zawierającą informacje o ponad 4 tysiącach uczestników powstania styczniowego, którzy zostali zesłani na Syberię Zachodnią. Przy jej tworzeniu korzystała ze źródeł archiwalnych, pamiętników i literatury naukowej. Głównym źródłem była dokumentacja urzędowa przechowywana w archiwach centralnych i syberyjskich, do której należą cyrkularze, tajna korespondencja organów rządowych, policji i żandarmerii, raporty oraz meldunki i dokumenty dotyczące śledztw. Szczegółowa analiza tych dokumentów pozwoliła Mulinie zobaczyć z szerszej perspektywy stosunek administracji syberyjskiej do zesłanych powstańców.

Zdaniem autorki

[b]adanie ekonomicznej i społeczno-kulturowej adaptacji polskich zesłańców do warunków syberyjskich stało się aktualne w kontekście całej historii Syberii jako społeczeństwa wieloetnicznego, dla którego rola procesów migracyjnych i współpracy międzykulturowej była nadzwyczaj ważna. Istotne przy tym jest nie tylko opisanie zmian zachodzących wśród migrantów w warunkach przystosowywania się ich do życia w nowym społeczeństwie, lecz także zbadanie reakcji samego społeczeństwa na pojawienie się elementu odmiennego etnicznie. (s. 10)

Trudno byłoby nie zgodzić się z tym stwierdzeniem, ponieważ taka perspektywa ukazuje pełny kontekst i nie ogranicza się tylko do badania adaptacji polskich zesłań-

ców na Syberii, lecz pozwala uchwycić zachowania mieszkańców Syberii. Przy ocenie ostatecznego rezultatu istotnym czynnikiem jest realizacja wstępnych założeń badaczki. Głównym celem omawianej monografii było „ustalenie cech charakterystycznych zesłań uczestników powstania styczniowego, a także procesu adaptacji przesiedlonych powstańców na Syberii Zachodniej” (s. 11). Lektura książki pokazuje, że wyznaczony cel został w pełni osiągnięty. Określone ramy chronologiczne obejmują okres od 1863 roku (początek napływu zesłanych powstańców na Syberię Zachodnią) do 1883 roku (końcowa amnestia zesłańców). Jako ramy terytorialne Syberii Zachodniej traktowane są gubernie tomska i tobolska wraz z Omskiem i okręgiem omskim.

Prezentowana publikacja została podzielona na trzy rozdziały poprzedzone wprowadzeniem, w którym autorka definiuje adaptację polskich zesłańców na Syberii jako problem badawczy, ze słusznym uwzględnieniem koncepcji diaspory, obecnie popularnej również w studiach kulturowych i literackich różnych obszarów¹. Wybrany model teoretyczny zostaje trafnie uzasadniony przez faktyczny charakter zsyłki, ponieważ „przymusowe przesiedlenia powstańców styczniowych stanowiły nie tylko szczególnie rodzaj kary, lecz także część procesu migracyjnego o określonych wyznacznikach narodowościowych i wyznaniowych” (s. 15). Rzeczywiście społeczność polskich zesłańców z XIX wieku stanowiła diasporę, spełniając większość kryteriów wyróżnianych przez badaczy w literaturze przedmiotu².

Mulina oparła swoje badania na dwóch sposobach rozumienia diaspory. Z jednej strony diaspora postrzegana jest przez nią jako trwałe skupisko przedstawicieli tej samej grupy etnicznej, zamieszkujących poza terytorium ojczyzny i w otoczeniu obcym etnicznie, ale posiadających instytucje społeczne, które pozwalają na rozwój wspólnoty. Z drugiej strony diaspora „to przede wszystkim aktywni i grono osób z nimi współdziałających” (s. 17). Autorka akcentuje najważniejszy aspekt w stosunkach diaspory z miejscową ludnością Syberii, którym jest adaptacja społeczno-kulturowa. Dokonuje też analizy stopnia integracji diaspory z lokalną społecznością, biorąc pod uwagę kilka kryteriów: posiadanie oficjalnej pracy, wzrost znaczenia kontaktów członków diaspory z otoczeniem, dostosowanie się do zachowań społecznych panujących w otaczającym środowisku i istnienie poczucia tożsamości wśród członków diaspory. Dzięki uwzględnieniu w badaniach różnych jednostek administracyjnych Mulina ukazała niejednorodny charakter społeczności zesłańców, wynikający z ich stosunku do adaptacji, warunków przyrodniczych, ekonomicznych czy społeczno-kulturowych, jakie zastali na Syberii, a także różnic w sytuacji prawnej poszczególnych kategorii przesiedleńców.

W rozdziale pierwszym autorka przedstawiła zagadnienie liczebności i struktury społecznej uczestników powstania styczniowego zesłanych na Syberię Zachodnią, z uwzględnieniem ich miejsc pobytu i sytuacji polityczno-prawnej, społecznej i demograficznej. W tej części z niezwykłą precyzją została ustalona i zaprezentowana struktura społeczna zesłańców, zawierająca szczegółowe informacje na temat wieku, płci czy wykonywanego zawodu. Badaczka zwróciła przy tym uwagę na specyfikę

¹ Zob. *Niuanse wyobcowania. Diaspora i tematyka polska w Kanadzie*, red. A. Branach-Kallas, Toruń 2014.

² Zob. S. Dufoix, *Diasporas*, przeł. W. Rodarmor, Berkeley-Los Angeles-London 2008.

skupisk polskich zesłańców w różnych miejscowościach tego regionu, akcentując sposób kształtowania się polskiej diaspory w zależności od jednostki administracyjnej. Lektura książki pozwala dzięki temu uchwycić różnice w kształtowaniu się polskiej diaspory w miastach okręgowych, okręgach i małych miasteczkach. Mulina w ciekawy i skrupulatny sposób przedstawiła społeczne i polityczne warunki polskich zesłańców, dokumentując wszystkie przywoływane dane na temat zesłańców odpowiednimi materiałami źródłowymi, co również wskazuje na ogromną wartość pracy. Badaczka ukazała też w skali procentowej strukturę społeczną zesłańców, odzwierciedlającą w zasadzie wszystkie warstwy zamieszkujące tereny objęte powstaniem, w skład której wchodziła przedstawiciele warstw uprzywilejowanych, czyli szlachty i duchowieństwa (62,9%), opodatkowanych warstw społecznych (24,3%) i obywateli zagranicznych (12,7%) (s. 82). Jak już zostało wspomniane, istotne jest również ukazanie zróżnicowania struktury społecznej zesłańców w zależności od miejscowości, którą zamieszkiwali na Syberii Zachodniej.

Rozdział drugi został poświęcony zagadnieniu polityki administracji zachodniosyberyjskiej wobec polskich zesłańców. Autorka skupiła uwagę na stosunku administracji Syberii Zachodniej do Polaków oraz dokładnie opisała cały proces organizacji nadzoru policyjnego nad zesłańcami, oceniając skuteczność działań władz lokalnych i centralnych wobec skazanych za przestępstwa polityczne. Napisała również o kłopotliwych faktach tego okresu, którymi były na przykład donosy. Co ważne, Mulina ukazała stosunek do zesłańców nie tylko administracji syberyjskiej, lecz także miejscowej ludności, pokazując w ten sposób kształtowanie się antypolskich nastrojów. Badaczka kieruje ponadto uwagę czytelnika na jeden z najważniejszych aspektów nadzoru nad przesiedleńcami, którym była kontrola korespondencji. Autorka omówiła też problemy związane z funkcjonowaniem społeczności zesłańców i organizacją ich życia, z przydzielaniem zesłańcom zasiłków państwowych, a także przedstawiła kwestie związane z funkcjonowaniem Kościoła na Syberii.

W rozdziale trzecim autorka wnikliwie i szczegółowo scharakteryzowała proces adaptacji polskich zesłańców, polegający na dostosowywaniu i włączaniu się w różne aspekty życia społeczeństwa Syberii, uwypuklając przy tym zmiany poczucia tożsamości etnicznej³. Wiele uwagi poświęciła trudnościom związanym z życiem zesłańców w nowym otoczeniu, obcym kulturowo i etnicznie. Mulina wskazała także na czynniki decydujące o jakości procesu adaptacyjnego Polaków na Syberii, zwracając uwagę na rolę utartych stereotypów na temat tego regionu. W bardzo przejrzysty sposób omówiła proces włączania się zesłańców w społeczno-kulturowy wymiar życia na Syberii, polegający na odchodzeniu od stereotypowych nastawień, zmianie stosunku do otoczenia, nawiązywaniu nowych kontaktów społecznych, a także docenieniu wartości klimatu syberyjskiego: „[u]wagę zesłańców zwracały żyzne gleby, bogactwo przyrody i krajobrazów, umiejętność Sybiraków uprawiania takich egzotycznych owoców, jak melony i arbuzy” (s. 162). Autorka starała się przedstawić także swoiste modele zachowania zesłańców: „przesiedleńcy sztucznie modelowali

³ Por. R. Wszyński, *Zapomniani Polacy. Kultura i tożsamości potomków polskich zesłańców z polskich wsi w północnym Kazachstanie*, [w:] *Słowiańskie wyspy językowe i kulturowe*, red. E. Nowicka, M. Głuszkowski, Toruń 2013, s. 87–99.

sposób zachowania w warunkach zesłania. Najbardziej jaskrawym tego przykładem są statuty towarzystw wsparcia, które działały w wielu miastach syberyjskich” (s. 164–165). Badaczka omówiła ponadto poszczególne punkty statutu polskich organizacji, co pozwala zauważyć nieprzychylny stosunek polskich zesłańców do związków z prawosławnymi; z kolei władze świeckie i kościelne popierały małżeństwa mieszane. Autorka w wyczerpujący sposób pokazała rolę polskich organizacji walczących o obyczaje w kontekście próby ustanowienia kontroli nad rodakami i zauważyła, że „[s]trategia segregacji, obrona przez polskie towarzystwa, zakładała dużą zależność członków wspólnoty od niej samej. Jednostka była postrzegana jako część grupy etnicznej” (s. 179). Badaczka podjęła również problem społeczno-ekonomicznej integracji zesłanych powstańców i scharakteryzowała ich aktywność zawodową i zarobkową, pokazując jednocześnie konflikty zesłańców, miejscowej ludności i władz w sferze administracyjnych regulacji działalności zawodowej.

Książka Muliny stanowi cenne źródło informacji o zesłańcach nie tylko pod względem historycznym, ale i kulturowym. Z całą stanowczością mogę stwierdzić, że publikacja ta powinna być obowiązkową lekturą nie tylko dla specjalistów badających historię XIX wieku, lecz także dla osób zainteresowanych historią Polski i Polakami na zesłaniu. Tę niezmiernie ciekawą pozycję czyta się bardzo dobrze ze względu na logikę wywodów i spójność opisów. Książkę wzbogacają załączniki ukazujące dokładne dane, dotyczące między innymi dynamiki napływu i bezpowrotnego odpływu uczestników powstania styczniowego z Syberii, kierunków odpływu powstańców, wieku zesłańców w momencie zgonu, przyczyn ich śmierci, przynależności do klas społecznych, pochodzenia, rodzaju odbywanej kary i sfer podejmowanych działalności. Sądzę, że zyskała na tym przejrzystość pracy. Prezentowana monografia jest pełnym i wartościowym opisem procesu włączania się zesłańców w społeczne, kulturalne i ekonomiczne życie na Syberii Zachodniej. Warto także podkreślić, że tłumaczenie na język polski pozwala szerszemu gronu historyków zapoznać się z najnowszą publikacją na temat sytuacji zesłańców styczniowych na Syberii. Na polskim rynku wydawniczym pozycja wpisuje się w nurt badań nad historią Polaków na Syberii i zesłańców styczniowych⁴. Dodatkowy atut omawianej publikacji stanowi jakość edytorska przedstawionego wydania, z wyraźnymi reprodukcjami starych fotografii, przedstawiającymi zesłańców wraz z ich rodzinami. Niewątpliwie należy też pochwalić bardzo dobre tłumaczenie z języka rosyjskiego⁵ i wielki wkład odpowiedzialnych za nie osób, które doskonale poradziły sobie z przekładem nie tylko terminologii historycznej, ale i wyrażen opisujących swoiste rosyjskie realia i elementy kulturowe.

Dorota Paśko-Konecniak
ORCID: 0000-0002-9832-9992

⁴ Zob. A. Kuczyński, *Syberia. 400 lat polskiej diaspory: zesłania, martyrologia i sukces cywilizacyjny Polaków. Rys historyczny, antologia*, Krzeszowice 2016; H. Owsiany, *Polacy w lagrach rosyjskiej północy w świetle relacji, listów i dokumentów*, Warszawa 2000.

⁵ Zob. S.A. Mulina, *Migranty ponevole: adaptaciâ ssyl'nyh učastnikov pol'skogo vosstaniâ 1863 goda v Zapadnoj Sibiri: [monografiâ]*, Aletejâ 2012.